

რა არის მსოფლიო ოსტორია?

პირველი პასუხი ამ კითხვაზე შემდეგი იქნება: ეს არის კაცობრიობის მიერ უძველესი დროიდან დღემდე განვლილი გზის აღწერა, დალაგებული ფაქტებისა და მოვლენების ქრონოგიური თანმიმდევრობით. ეს, რა თქმა უნდა, სწორია. მაგრამ ის, თუ როგორ „დალაგდება“ ოსტორია, დამოკიდებულია იმაზე, თუ როგორ აღიქვამს ისტორიკოსი (პირობითად ასე ვუწოდოთ ყველას, ვინც წარსულს აღწერს) დროსა და სივრცეს. ის კი ამას ისე აკეთებს, როგორც საკუთარი კულტურა კარნახობს.

ევროპელთა მიერ, შეუასუენებიდან მოყოლებული, დრო აღიქმება როგორც სწორხაზოვანი, აღმავალი, სწრაფად მიმდინარე; საუკუნეს საუკუნე ცვლის, წელიწადი - წელიწადს, წუთები და წამები ერთმანეთს მისდევს. შემთხვევითი არ არის, რომ მექანიკური საათი, რომელიც წუთებისა და წამების სიზუსტით აღნუსხავს დროს, სწორედ ევროპაში გამოიგონეს. ამგვარ დროს ხაზოვანს, წრფივს ან ლინეარულს უწოდებენ.

აღმოსავლური კულტურების დიდი ნაწილისათვის დროის მდინარება გაცილებით მშვიდი და ნელია, დრო ციკლურია - იწყება, სრულდება და თავიდან იწყება.

ადვილი გასაგებია, რომ დროის გაგება მნიშვნელოვნად განაპირობებს ოსტორის აღქმას და მის გადმოცემას.

რაც შეეხება სივრცეს: სხვადასხვა დროს ადამიანი და საზოგადოებები სხვადასხვაგვარად წამოიდგენდნენ გარემომცველ სამყაროს, კოსმოსს/წესრიგს (ქაოსის საპირისპიროდ), რომელშიც ისინი ცხოვრობდნენ. დედამიწა ჯერ ბრტყელი იყო და მას ცა ხუფივით ეხურა, მერე - მრგვალი; იგი დიდხანს მიიჩნეოდა სამყაროს ცენტრად (გეოცენტრული ხედვა), ვიდრე კოპერნიკის იდეამ რევოლუციური გადატრიალება არ მოახდინა ადამიანის ცნობიერებაში, რასაც სამყაროს გეოცენტრული მოდელის ჰელიოცენტრული მოდელით შეცვლა მოჰვა. ასევე სხვადასხვანაირად იყო წარმოდგენილი ოკუმენა - დედამიწის ის ნაწილი, რომელიც ადამიანის მიერაა ათვისებული.

გარდა ამისა, ოსტორიის გადმოცემა მნიშვნელოვნად იყო განპირობებული იმით, თუ როგორ გაიაზრებოდა ადამიანის ადგილი სამყაროში. შეუასუენების ევროპული მსოფლმხედველობა ადამიანის ამქვეყნიურ ცხოვრებას მარადიული სოფლის აჩრდილად და მისთვის სამზადისად მიიჩნევდა, შესაბამისად, მას დიდ მნიშვნელობას არ ანიჭებდა. სამყაროს ცენტრი იყო ღმერთი - შემოქმედი, რომელიც ყოველივეს განსაზღვრავდა. ამგვარ ხედვას სამყაროს თეოცენტრულ მოდელს უწოდებენ.

შემდეგ თანდათან განმტკიცდა აზრი იმის შესახებ, რომ არ შეიძლება უმნიშვნელო იყოს არაფერი, რაც ღმერთიდან მომდინარეობს. ადამიანი და მისი ამქვეყნიური ცხოვრება ღმერთის ქმნილებაა და იგი სიკეთეა. მოგვიანებით კი, განმანათლებლობის პოქიდან მოყოლებული, დამკვიდრდა წარმოდგენა ადამიანის გონების უსაზღვრო შესაძლებლობაზე და სამყაროს თეოცენტრული მოდელი ანთროპოცენტრულმა შეცვალა.

სწორედ განმანათლებლებთან ჩაისახა სოციალური პროგრესის იდეა. **სოციალური პროგრესი** გულისხმობს საზოგადოების განვითარებას, რომლის შედეგად საზოგადოება ხდება უკეთესი, ვიდრე წინა ეტაპზე იყო. ეს იდეა მკაფიოდ ჩამოყალიბდა XIX საუკუნეში, სოციოკულტურული ევოლუციის თეორიის სახით (ო. კონტი, ჰ. სპენსერი). იგი იმ დროს

რადიკალური და მნიშვნელოვანი იყო, ოდგას ასასქელ ითვალისწილა, რომ აცავდეს
წესრიგი ერთხელ და სამუდამოდ ჩამოყალიბებული სახით არსებობს, ისე, როგორც იგი
ღმერთის მიერ შეიქმნა. არაფერი იცვლება, ყველაფერი მუდმივია. ცვლილებები, რომლებიც
თითქოს ხდება, მხოლოდ ზედაპირული და მოჩვენებითია. ეს თვალსაზრისი ცხოვრების
მაშინდელ წესს ემყარებოდა, როცა ცვლილებები მართლაც ნელი და ძნელად შესამჩნევი იყო,
ადამიანი ცხოვრების მანძილზე მიჯაჭვული იყო თავის საცხოვრებელს და ვერც წარმოედგინა
მისი (და, საერთოდ, ცხოვრების წესის) შეცვლა.

განმანათლებლები პირველები იყვნენ, ვინც ჩათვალა, რომ ადამიანებს თავად შეეძლოთ
საკუთარი ცხოვრების წესის შეცვლა. ადამიანები თვითონ ქმნიან თავიანთ საზოგადოებას,
შესაბამისად, შეუძლიათ გარდაქმნან კიდეც იგი. ამან სათავე დაუდო კაცობრიობის ისტორიის
პროგრესისტულ ხედვას.

XIX საუკუნეში ევოლუციონისტთა უმრავლესობა, XX საუკუნეში კი მათი ნაწილი
ამტკიცებდა, რომ კაცობრიობა განვითარების საერთო გზას გადის, სხვადასხვა საზოგადოება
ერთმანეთისაგან განსხვავდება განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე ყოფნის გამო. დღეს
კულტურული ანთროპოლოგიის წარმომადგენელთა ნაშრომებში ევოლუციონისტური ხედვა
გვხვება მსოფლიოსტემური მიდგომის ზოგიერთი ვერსიის, ნეოევოლუციონიზმის,
სოციობილოგიის, პოსტინდუსტრიული საზოგადოების თეორიებში.

სოციოკულტურული ევოლუციის ადრეული თეორიები (ოგიუსტ კონტი, ჰერბერტ
სენსერი, ლუის ჰენრი მორგანი) ფართოდ იყო გავრცელებული XIX საუკუნის ბოლოდან
პირველი მსოფლიო ომის დასასრულამდე. ამ თეორიათა წარმომადგენლები ავითარებდნენ
ერთხაზობრივი (მონოლინერული) ევოლუციის იდეას. - მარტინ არჩევანიშვილი, გურია

ერთხაზობრივი ევოლუცია. ეს თეორია ევოლუციის ბიოლოგიური თეორიის გავლენით
ჩამოყალიბდა: თუ ცოცხალი ორგანიზმები ვითარდება და დროთა განმავლობაში იცვლება
გარკვეული კანონების მიხედვით, ალბათ, იგივე უნდა ხდებოდეს საზოგადოებაშიც.
ბიოლოგიურ ორგანიზმებთან ანალოგით (ბიოლოგიას დაესკანენ ვარიაციის, ბუნებრივი
გადარჩევისა და მემკვიდრეობითობის ცნებებს), სოციოკულტურული ევოლუციის თეორიის
მომხრები მიიჩნევდნენ, რომ პროგრესის გზა - ეს იყო გზა ველურობიდან ბარბაროსობისა და
ცივილიზაციისაკენ და ეს საფეხურები საერთო იყო მთელი კაცობრიობისათვის.

XX საუკუნეში ჩამოყალიბდა **მრავალხაზობრივი (მულტიხაზობრივი) განვითარების**
თეორია, რომელიც კვლავ აღმავალი განვითარების იდეას ეფუძნება, მაგრამ აღიარებს ასეთი
განვითარების სხვადასხვა გზის არსებობის შესაძლებლობას და ყურადღებას ამახვილებს
ცალკეული საზოგადოებებისათვის დამახასიათებელ თავისებურებებზე.

ისტორიის ხაზოვანი, პროგრესული განვითარების კონცეფციის ფარგლებში ერთ-ერთ
საყურადღებო საფეხურს წარმოადგენს მარქსისტული ფორმაციული თეორია.
კარლ მარქსისა (1818-1883) და ფრიდრიხ ენგელსის (1820-1895) სახელებს უკავშირდება
ისტორიის მატერიალისტური გაგების დამკვიდრება, რომლის მიხედვით:

1. ისტორიული პროცესს საფუძვლად უდევს ობიექტური კანონზომიერებები. ამ
თვალსაზრისით, მარქსი და ენგელსი ჰეგელის მიმდევრები იყვნენ, მაგრამ, მისგან
განსხვავებით, ამ კანონზომირებათა წყაროს ისინი ეძებდნენ არა აბსოლუტურ გონიში, არამედ
თვით ისტორიულ მოვლენათა შინაგან ლოგიკაში, რომელიც ადამიანთა ნებისაგან
დამოუკიდებლად, ობიექტურად ყალიბდება.

წესი. წარმოების წესის რევოლუციურ ცვლილებას მოსდევს მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრების რევოლუციური გარდაქმნა. სწორედ წარმოების წესის სრულყოფა განაპირობებს საზოგადოების სვლას პროგრესის გზით, თუმცა ეს გზა არათანაბარი და წინააღმდეგობრივია.

3. საზოგადოებრივი ცნობიერება განსაზღვრულია საზოგადოებრივი ყოფიერებით. ადამიანთა ცნობიერება კი არ განსაზღვრავს მათ ყოფიერებას, არამედ პირიქით. შესაბამისად, სულიერი კულტურა მეორადია მატერიალურთან შედარებით, განპირობებულია მისით.

მარქსმა და ენგელსმა ჩამოყალიბებს მოძღვრება საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციების შესახებ. ეს ცნება აღნიშნავს საზოგადოების გარკვეულ ისტორიულ ტიპს, რომლის სახეს განსაზღვრავს მისი საფუძველი - მატერიალური დოკუმენტის წარმოების წესი. ამ წესითაა განპირობებული ფორმაციის სოციალური სტუქტურა, პოლიტიკური ირგანიზაცია, სამართლებრივი სისტემა და საზოგადოებრივი ცხოვრების სხვა მხარეები. თითოეულ ფორმაციას შეესაბამება კულტურის განსაზღვრული ტიპი.

კაცობრიობის ისტორია წარმოადგენს ერთიან აღმავალ ხაზს. საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციები - პირველყოფილი თემური, მონათმფლობელური, ფეოდალური, კაპიტალისტური და სოციალისტური (რომლის განვითარების უმაღლესი ფაზაა კომუნიზმი)- წარმოადგენენ საზოგადოებრივი პროგრესის საფეხურებს და თანმიმდევრობით ცვლიან ერთმანეთს. ამ ფორმაციებს სხვადასხვა ტემპით გადის მთელი კაცობრიობა. სხვადასხვა ჭეკანაში ისინი სხვადასხვა დროს აღმოცენდება და მათი არსებობის ხანგრძლიობაც სხვადასხვაგვარია. ამა თუ იმ ხალხმა შეიძლება გამოტოვოს (ან სრულად არ გაიაროს) რომელიმე ფორმაცია (მაგალითად, გერმანელ და სლავ ტომებში, რიგი მიზეზების გამო, მონათმფლობელური ფორმაცია არ ჩამოყალიბდა და ისინი პირველყოფილი თემური წყობილებიდან პირდაპირ ფეოდალიზმზე გადავიდნენ).

ლოკალურ ცივილიზაციათა თეორია. მე-18 საუკუნიდან („მოგზაურობათა ეპოქა“) მოყოლებული, თანდათანობით მეცნიერთა ხელში თავი მოიყარა მონაცემებმა, რომლებიც ნათლად აჩვენებდა მსოფლიოს საოცარ კულტურულ მრავალფეროვნებას. მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხის ცხოვრების წესის თავისებურებანი მნელად თავსდებოდა ერთიანი აღმავალი განვითარების ხაზზე. მე-19 საუკუნის მეორე ნახევრიდან ჩამოყალიბება დაიწყო თვალსაზრისმა, რომლის თანახმად, კაცობრიობის ისტორია სხვა არაფერია, თუ არა მისი ცალკეული ნაწილების მიერ განვლილი, ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული გზა. ეს თვალსაზრისი ლოკალურ ცივილიზაციათა თეორიის სხვადასხვა ვერსიის სახით არსებობს. სანამ მათ შინაარსს გავეცნობოდეთ, ვნახოთ, რას აღნიშნავს ცივილიზაციის ცნება.

„ცივილიზაცია“ ერთ-ერთი ფართოდ გავრცელებული კულტურულ-ისტორიულ კატეგორიაა, განსაკუთრებით დღეს, როცა ყურადღება ხალხებიდან და ქვეყნებიდან გადატანილ იქნა უფრო დიდ სტრუქტურებსა და პროცესებზე, რომლებიც ცივილიზაციის მასშტაბებში გაიაზრება. ო. ანდერლეს სიტყვით, კვლევის მიზნად იქცევა არა იმის გარკვევა, თუ რა ხდებოდა, არამედ როგორ ხდებოდა, ანუ პროცესების წარმართველი კანონზომიერებების შესწავლა. დაუკმაყოფილებლობის გრძნობა გვეუფლება იმის გამო, რომ ვიცით „სულ უფრო მეტი სულ უფრო ნაკლების შესახებ“, საკმაოდ ვიცით რა „ხეების“ შესახებ, ცოტა რამ თუ ვიცით „ტყეზე“.

იზრდება ინტერესი ლოკალური ცივილიზაციებისადმი, რომელთა ურთიერთობა არსებით გავლენას ახდენს მსოფლიო ისტორიულ პროცესზე. ინტერესის ზრდა დაკავშირებულია, ერთი მხრივ, „ცივილიზაციათა შეჯახების“ მოლოდინთან, მისი საფრთხის გაცნობიერებასთან, მეორე მხრივ - სწორხაზობრივი ცივილიზაციური მოდელების, მათ შორის, მარქსისტული ფორმაციული თეორიის კრიტიკასთან.

ამდენად, ცივილიზაციის ფენომენისადმი ინტერესის ზრდა განპირობებულია როგორც წმინდა აკადემიური, ასევე პრაქტიკული ინტერესით.

ტერმინ „ცივილიზაციის“ დამამკვიდრებლის პატივს დღემდე ერთმანეთს ეცილებიან ფრანგები და ინგლისელები. ორივე ენაში ზმნა „civiliser“ to „civilize“ და ზმნიზედა „civiliser“ „to civilize“ შესაბამის არსებით სახელზე ბევრად ადრე გაჩნდა.

იმ დროს, როცა წარმოიშვა ტერმინი „ცივილიზაცია“ ადამიანთა საზოგადოების ისტორიის შემცნება ემყარებოდა წარმოდგენას ერთიან და ერთგვაროვან საკაცობრიო ცივილიზაციაზე, და არა რელატივისტურ თვალსაზრისს ეთნიკურ ან ისტორიულად არსებულ ცივილიზაციებზე. მის საფუძვლად და სათავედ ცხადდებოდა დაგროვილი გამოცდილება, მიწის საკუთრება, ადამიანის მიჯაჭვა მიწაზე, ვაჭრობა, სიმდიდრის დაგროვება ან რომელიმე სხვა ფაქტორი, პირველ რიგში ადამიანის გონების სრულყოფა. ცივილიზაციის მახასიათებლებსა და სათავეებზე კამათობდნენ, ხანდახან ცხარედაც, მაგრამ შეხედულება ცივილიზაციაზე, როგორც საერთო-საკაცობრიო ფენომენსა და კაცობრიობის საერთო მომავალზე, ეჭვს არ იწვევდა.

შოტლანდიელმა ისტორიკოსმა და ფილოსოფოსმა ა. ფერგიუსონმა (1723 - 1816) პირველმა გამოიყენა ცივილიზაციის ცნება მსოფლიო-ისტორიული პროცესის განსაზღვრული საფეხურის აღსანიშნავად.

XIX საუკუნის დასაწყისში ისტორიის მონისტური ინტერპრეტაცია პლურალისტურმა შეცვალა. ლ. ფევრის თანახმად, სიტყვა „ცივილიზაცია“ პირველად მრავლობით რიცხვში 1819 წელს იქნა გამოყენებული, რაც ცივილიზაციური წყობის მრავალფეროვნების აღიარების დასაწყისი იყო. „მოგზაურობათა ეპოქაში“ დაგროვილმა მასალამ ცხადყო პულტურათა და ცივილიზაციათა მრავალსახეობა მსოფლიოში, აგრეთვე მათი განვითარების სასრულობა. ლ. ფევრის მოხდენილი ნათქვამით, „ადამიანებმა, რომლებმაც გამოიარეს რევოლუცია და იმპერია, გაიგეს ის, რაზეც წარმოდგენა არ ჰქონდათ მათ წინაპრებს; მათ გაიგეს, თანაც არა წიგნებიდან, რომ ცივილიზაცია შეიძლება მოკვდეს“. მოგვიანებით ჟ. ა. დე გობინო წერდა: „ცივილიზაციათა დაცემა ისტორიულ ფენომენთაგან ყველაზე უცნაური და, ამავე დროს, იდუმალებით მოცული რამაა“.

მოგზაურთა, ლინგვისტთა, მეცნიერთა ერთობლივი ძალისხმევით, ცნება ‘ცივილიზაციის’ შინაარსი გამდიდრდა და გამრავალფეროვნდა. რესტავრაციის ეპოქაში საფუძველი ჩაეყარა ცივილიზაციის მეტ-ნაკლებად მწყობრ თეორიებს.

XIX საუკუნის მეორე ნახევრიდან თანდათანობით ჩამოყალიბდა ცივილიზაციის რაობის რადიკალურად განსხვავებული გაგება, რომლის თანახმად, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მასალის მრავალფეროვნება ადასტურებს ცივილიზაციის ფორმათა მრავალგვარობას; არ არსებობს საერთო საკაცობრიო ცივილიზაცია, როგორც განვითარების უმაღლესი საფეხური, რომელსაც კაცობრიობის ერთმა ნაწილმა მიაღწია, მეორე კი მისკენ მიემართება. კაცობრიობის სხვადასხვა ნაწილი განვითარების სხვადასხვა გზას გადის და არავითარი საერთო, საყოველთაო ხაზი აქ არ არსებობს. საფუძველი ჩაეყარა ლოკალურ ცივილიზაციათა თეორიებს, რომელთა წარმომადგენლები არ იზიარებენ კაცობრიობის საერთო პროგრესის იდეას. ეს თეორიები წარმოადგენდა სავსებით ლოგიკურ რეაქციას ევოლუციონიზმსა და ევროპოცენტრიზმზე, თუმცა ამ უკანასკნელთ, ცხადია, არსებობა არ შეუწყვეტიათ; შემდგომში ევოლუციონიზმისა და, განსაკუთრებით, ნეოევოლუციონიზმის წარმომადგენლებმა არაერთი საინტერესო არგუმენტით სცადეს თავიანთი თვალსაზრისის განმტკიცება, ლოკალურ ცივილიზაციათა თეორიების თანამედროვე ვერსიები კი მსოფლიოს ცივილიზაციური ხედვის სახით ჩამოყალიბდა.

• დღეს საუბარი შეიძლება ცივილიზაციის ცნების სამ ძირითად ინტერპრეტაციაზე: ლოკალურ-ისტორიული (ნ. დანილევსკი, ო. შპენგლერი, ა. ტოინბი, ს. ჰანტინგტონი და სხვ.). დასახელებული მკვლევარები სხვადასხვა რაოდენობისა და სახელწოდების

ცივილიზაციებს ითვლიან და მათი ურთიერთობაც სხვადასხვანაირად წარმოუდგენიათ, თუმცა მათ აერთიანებთ ცივილიზაციის ერთგვაროვანი გაგება.

• ისტორიულ-სტადიური, რომელიც, ამა თუ იმ კრიტერიუმზე დაყრდნობით, განარჩევს სხვადასხვა ტიპის ცივილიზაციებს: ზეპირ, წერილობით, წიგნისა და ეკრანის; კოსმოგენურ, ტექნოგენურსა და ანთროპოგენურს ; ტრადიციულსა და თანამედროვეს; ეკოლუციურსა და ინოვაციურ ცივილიზაციებს და სხვ. გვხვდება ისეთი ტერმინებიც, როგორიცაა „შუბის ცივილიზაცია“, „მშვილდ-ისრის ცივილიზაცია“ და ა. შ.

• მსოფლიო-ისტორიული, რომლის თანახმად, ლოკალურ ცივილიზაციათა ურთიერთობის გარკვეულ საფეხურზე ჩნდება მსოფლიო ისტორიის ფენომენი. ამ ინტერპრეტაციის ფარგლებში თავსდება ცივილიზაციის გაგება როგორც კაცობრიობის ისტორიული განვითარების საფეხურისა, რომელიც მოსდევს ველურობისა და ბარბაროსობის საფეხურებს (ლ. ჰ. მორგანი, ფ. ენგელსი); საკაცობრიო ცივილიზაციის სამი ტალღის (აგრარული, ინდუსტრიული და ინფორმაციული) კონცეფცია (უ. როსტოუ, დ. ბელი, ო. ტოფლერი); აგრეთვე კაცობრიობის ისტორიული განვითარების სქემები, შემუშავებული კ. იასპერსისა და შ. იტოს მიერ.

ცივილიზაციის განსაზღვრის სირთულე რამდენიმე მომენტითაა განპირობებული. ჯერ ერთი, რთულია თავად ცივილიზაციის შემადგენლობა. თითოეულ მათგანში მიმდინარეობს დაძაბული შინაგანი ბრძოლა ბუნებრივი და ადამიანური რესურსებისათვის, ჰეგემონიისათვის იდეოლოგიისა და რელიგიის სფეროში. ამასთან, ამ ბრძოლაში ცალკეული ჯვლფები თუ კოალიციები ეძებენ გარეშე მხარდაჭერას ცივილიზაციელ თანამომეთა წინააღმდეგ. ამის მაგალითს იძლევა XX საუკუნის არაბულ-მუსლიმური ცივილიზაციის ისტორია.

გარდა ამისა, ცივილიზაციას შინაგანი დინამიკურობა ახასიათებს. ძველი თავისებურებანი ქრება, ჩნდება ახალი. თავს იჩენს გარედან მოსული და შინაგანი იმპულსების, რაციონალიზმისა და ტრადიციონალიზმის ურთიერთქმედების რთული პროცესი. იცვლება ცივილიზაციათა საზღვრები. ისიც უნდა ითქვას, რომ ოკულმენა არ იყოფა ცივილიზაციებად ნაშთის გარეშე. იგი მოიცავს ცივილიზაციის მიღმა, ცივილიზაციათაშორის და ცივილიზაციათა თანხვედრის არეალებსაც.

როგორც ჩანს, ამ სირთულეებითაა განპირობებული სკეპტიკური დამოკიდებულება ცივილიზაციის კონცეფციებისადმი. ამერიკელი ისტორიკოსი ჰ. მორგენთაუ აღნიშნავდა, რომ ეს კონცეფციები მოკლებულია ემპირიულ მკაფიობას, ამიტომ შემთხვევითი არაა, რომ უპირატესობა ენიჭება ისტორიის კვლევას უფრო პოლიტიკური და გეოგრაფიული, ვიდრე ცივილიზაციური თვალსაზრისით,

თადგას ისის უფრო ექსადემიურ კლასურ ტექნიკაზე უკავშირდება:

ფრანგი სოციოლოგი რ. არონი უფრო შორსაც მიდიოდა და წერდა: პრობლემის არსი

ისაა, რომ შეუძლებელია ვუპასუხოთ კითხვას - არსებობს თუ არა ცივილიზაცია

როგორც ისტორიული რეალობა, თუ იგი ისტორიულ ქიმერად უნდა მივიჩნიოთ.

და მაინც, ბოლო ორი ათწლეულის მანძილზე ინტერესი ცივილიზაციური
პრობლემატიკისადმი მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ამიტომ ცივილიზაციური
თეორიის საჭიროება ეჭვქვეშ ნაკლებად დგება.